

Les oracions condicionals en llengua de signes catalana *

JOSEP QUER

Universitat Pompeu Fabra / Institut d'Estudis Catalans

1. Endreça

La llengua de signes catalana (LSC) va entrar a l'Institut d'Estudis Catalans de la mà de Joan Martí, aleshores president de la Secció Filològica. Tot va començar el 2004, quan vam demanar-li si podíem celebrar a la seu barcelonesa una sessió temàtica prèvia del 8è congrés internacional *Theoretical Issues in Sign Language Research*, que organitzàvem al Departament de Lingüística General de la Universitat de Barcelona. Les portes se'ns van obrir de bat a bat des d'un bon començament. Veure tots aquells investigadors sords i oients a la Sala Prat de la Riba presentant treballs de recerca sobre llengües de signes d'arreu del món devia despertar-li un interès inesperat que aniria creixent de manera ràpida i irreversible. El 2005 presentàvem allà mateix la *Gramàtica bàsica de la llengua de signes catalana*, elaborada pel grup de recerca en LSC del Departament de Lingüística General i la Federació de Persones Sordes de Catalunya (Fesoca). Aquella primera descripció gramatical global d'una llengua nacional que havia rebut tan poca atenció acadèmica i institucional fins aleshores va fer veure que calia donar suport a la recerca en aquesta llengua tan negligida i a les reivindicacions de la seva comunitat d'usuaris. Joan Martí, mogut tant per la seva curiositat com a filòleg com per la seva consciència social i de país, va veure clar que la nostra Acadèmia de les Ciències i les Lletres havia d'ocupar-se'n i des de 2006 la Secció Filològica ha incorporat l'LSC com a objecte de les seves tasques científiques. D'ençà, el compromís de la institució amb aquesta llengua ha estat inamovible i s'ha traduït en diverses iniciatives que no es limiten a l'àmbit estrictament de recerca i difusió, sinó que s'han estès a l'àmbit social i polític. N'és un exemple clar la participació de la Secció Filològica en els processos de reconeixement legal de l'LSC al Parlament i a les Corts Espanyoles, així com en

* Aquesta recerca ha estat en part possible gràcies al suport econòmic del Ministeri d'Economia i Competitivitat espanyol (MINECO, FFI2012-36238), i del Govern de la Generalitat de Catalunya a través de l'AGAUR (2014 SGR 698). També voldria agrair especialment la tasca valuósissima dels meus col·legues del Laboratori de llengua de signes catalana (LSC Lab) de la Universitat Pompeu Fabra Delfina Aliaga i Santiago Frigola, sense els quals la nostra recerca no seria possible.

el procés d'elaboració del projecte de la llei de la llengua de signes catalana, que va ser aprovada el 2010. Aquest text va atorgar el paper d'autoritat normativa i d'institució vertebradora de la recerca sobre l'LSC a l'Institut, un pas més en la normalització de la llengua. Com a resultat d'aquesta trajectòria de compromís, Joan Martí representa ara l'IEC al Consell Social de la Llengua de Signes Catalana, constituït el febrer de 2013. Al llarg d'aquest temps he pogut constatar de prop la seva implicació personal en la defensa de l'LSC i dels seus usuaris, sempre reflectida en un contacte molt proper amb representants de la comunitat sorda de Catalunya com Encarna Muñoz o Santiago Frigola, que eren en aquells inicis la presidenta i el vocal de Política Lingüística de Fesoca, respectivament. És per tot això que vull agrair-li públicament, de manera prou modesta, la guspira que se li va encendre als ulls des d'un bon començament, quan va voler entendre què hi havia darrere tots aquells signes, darrere tota aquella expressivitat del rostre dels qui li parlaven de la seva llengua a través dels ulls. I ho faig amb una nota de recerca sobre les oracions condicionals, que ell va estudiar en català antic i jo en LSC. Varietats lingüístiques tan distants i tan properes, tan nostres. Voler entendre'n les connexions requereix molta ciència, però també humanitat.

2. Caracterització de les oracions condicionals en LSC

Un dels malentesos més estesos sobre les llengües de signes és que la seva capacitat expressiva està restringida per la modalitat en què s'articulen i es perceben, és a dir, per la modalitat visuogestual. Tal com demostra la recerca lingüística en les darreres dècades, aquest prejudici no té cap mena de fonament: com qualsevol altra llengua natural, les llengües de signes tenen tot el potencial expressiu de la gramàtica. Una prova n'és la capacitat de construir oracions complexes. En aquestes pàgines presentaré una descripció i una anàlisi breus de les estructures condicionals que trobem en llengua de signes catalana (LSC)¹, la llengua pròpia de modalitat visuogestual de la Comunitat Sorda de Catalunya.²

L'LSC presenta els tres grans tipus de subordinació oracional que trobem habitualment en la gramàtica de moltes llengües: oracions completives o argumentals, relatives o adjectivals i adverbials o d'adjunt. Dins aquest darrer domini de subordinació trobem les oracions condicionals, que consten d'una pròtasi o antecedent que expressa la condició mitjançant una oració subordinada i d'una apòdosi o conseqüent que expressa la conseqüència prevista si es compleix aquesta condició. Vegem-ne un exemple a (1):³

- _____ce
- (1) SI PLOURE, EXCURSIÓ ANUL·LAR.
'Si plou, l'excursió serà suspesa.'

1. És pràctica habitual en la bibliografia especialitzada referir-se a les llengües de signes mitjançant l'acrònim del seu nom en la llengua oral de l'entorn o en anglès.

2. Per a més informació sobre les llengües de signes, vegeu Quer (2004) (article introductor) o Pfau i altres (2012) (obra exhaustiva de referència). Sobre la gramàtica de l'LSC, podeu consultar el portal de la llengua de signes catalana de l'IEC (<<http://blogs.iec.cat/lsc/>>), i per a una visió sociohistòrica de la llengua, Quer i altres (2010).

3. A menys que s'indiqui el contrari, tots els exemples són d'LSC. Glossarem els exemples seguint les convencions més o menys establertes en la bibliografia especialitzada: la GLOSSA en majúscula representa un signe manual mitjançant el mot del català que té el significat més proper al del signe; les tires damunt dels signes manuals codifiquen les marques no manuals que es coarticulen amb els signes manuals (ca = celles arrufades; ce = celles elevades; ci = cap inclinat; ua = ulls aclucats); IX-# correspon a un índex manual que assenyalava una de les localitzacions associades a una persona gramatical (1, 2, 3) o a una localització topogràfica (a, b, c...); #-VERB-# indica la concordança d'un verb amb la localització de la persona del subjecte (primera posició) i de l'objecte (segona posició).

Com podem observar, les estructures de l'LSC i del català presenten un clar paral·lelisme: l'oració subordinada precedeix a la principal i està introduïda per l'element SI/si. Més enllà d'altres particularitats de la sintaxi i la morfologia verbal de l'LSC en les quals no podem entrar per limitacions d'espai, un tret destacat de l'estructura condicional és que l'antecedent va acompanyat obligatòriament pel marcador no manual «celles elevades» que es coarticula simultàniament amb els signes manuals de la subordinada. Sense aquesta articulació no manual, l'oració seria agramatical com a condicional (v. nota 4). Aquesta és una mostra del fet que els marcadors no manuals constitueixen una part integral de la gramàtica i del lèxic de les llengües de signes. Si bé en un bon començament la recerca de llengües de signes es va centrar a entendre la part manual dels enunciat, ben aviat va fer-se palès que part del missatge anava codificat en altres articulacions no manuals com la mirada, la posició de les celles, els gestos bucal, la posició i els moviments del cap o la inclinació del tors, entre d'altres. Aquests elements que denominem components no manuals exerceixen diverses funcions en l'àmbit lèxic, fonològic, morfològic, sintàctic, pragmàtic i prosòdic (per a una revisió d'aquest tema, consulteu Pfau & Quer 2010). En el cas de les condicionals, un fet addicional que ens fa entendre el seu paper en la gramàtica de l'LSC és que les celles elevades poden marcar elles soles la clàusula subordinada com a antecedent d'una condicional quan el signe SI és absent, tal com observem a l'exemple (2). És a dir, que mentre que el signe manual que introdueix l'oració condicional és opcional, la marca no manual de celles elevades no ho és.⁴

- (2) _____^{ce}
 PLOURE, EXCURSIÓ ANUL·LAR.
 'Si plou, l'excursió serà suspesa.'

Una característica que diferencia les estructures condicionals de l'LSC de les del català és que mentre que en català l'apòdosi pot precedir o seguir l'oració principal, en LSC només la pot precedir. L'únic cas que podria correspondre a l'expressió d'una apòdosi posposada a la matriu en LSC seria una estructura com (3), que equival a una oració bicondicional o condicional absoluta.

- (3) _____^{ce}
 NOM DONAR J-O-R-D-I, REQUERIR DIA TOCAR NÈIXER 23 ABRIL.
 'Li diran Jordi si i només si neix el dia 23 d'abril.'

Noteu, però, que la clàusula subordinada precedeix la principal i que l'ordre posposat es dona només a la traducció catalana: probablement una traducció de (3) més fidel seria 'Per tal que li diguin Jordi cal que neixi el 23 d'abril'. El signe manual REQUERIR, que és diferent del verb modal HAYER-DE, apareix típicament en aquesta estructura i pren una altra clàusula com a argument. Per tant, (3) representa un cas diferent que codifica l'expressió d'un període bicondicional, però que estructuralment reproduïx el patró subordinada-principal que veïem a (1) i a (2).

La següent pregunta que es planteja és si l'LSC presenta marques manifestes per distingir entre els tres tipus de període condicional que existeixen. Des del punt de vista semàntic, les oracions condicionals es poden agrupar en tres grans categories: les condicionals reals, les

4. Si (2) s'articula sense celles elevades, l'exemple és bo, però no s'interpreta com dues oracions declaratives juxtaposades i, per tant, es perd la interpretació condicional.

irreals de present i les irreals de passat o contrafactuals. Les trobem exemplificades a (4) per al català:

- (4) a. Si plou, se suspendrà l'excursió. CONDICIONAL REAL
 b. Si plogués, se suspendria l'excursió. CONDICIONAL IRREAL DE PRESENT
 c. Si hagués plogut, s'hauria suspès l'excursió. CONDICIONAL IRREAL DE PASSAT

Les condicionals reals es refereixen a esdeveniments futurs que es consideren probables donat l'estat de coses present, les irreals de present remetent a esdeveniments futurs possibles però menys probables des de la situació present i les irreals de passat o contrafactuals parlen d'esdeveniments que haurien pogut tenir lloc en el passat, però que no es van donar (d'aquí el nom de *contrafactuals*). Com podem comprovar en els exemples del català de (4), aquestes distincions es marquen explícitament mitjançant la selecció de patrons de temps i modes a la pròtasi i a l'apòdosi diferenciats per a cada tipus de període condicional. Les llengües mostren variació respecte a quins marcadors gramaticalitzen per establir aquestes distincions.

En el cas de les llengües de signes, l'únic estudi existent sobre el marcatge de diferents tipus de períodes condicionals es refereix a la llengua de signes israeliana (ISL, Israeli Sign Language). Dachkovsky (2008) i Dachkovsky & Sandler (2009) argumenten que en aquesta llengua els períodes condicionals reals i contrafactuals o irreals de passat es distingeixen per les seves marques no manuals. Tal com veïem en LSC, les pròtasis de les oracions condicionals reals van marcades amb celles elevades, i en ISL també, tal com observem en l'exemple (5):

- _____ce
 (5) SI PORTER ELL AGAFAR-PILOTA, ÍNDEX PARTIT GUANYAR.⁵ (ISL)
 'Si el porter para la pilota, l'equip guanyarà.'

El que les autores observen és que els períodes condicionals contrafactuals presenten un marcatge no manual addicional de la pròtasi: ulls aclucats. Així, els ulls aclucats en combinació amb les celles elevades donen com a resultat la interpretació contrafactual d'una oració pràcticament paral·lela a la de (5), com podem observar a (6).

- _____ce+ua
 (6) SI PORTER ELL AGAFAR-PILOTA, GUANYAR PARTIT GUANYAR.
 'Si el porter hagués parat la pilota, haurien guanyat el partit.' (ISL)

Malgrat que d'entrada no cal esperar trobar les mateixes marques del mateix fenomen gramatical a totes les llengües de signes, sembla raonable preguntar-se si identifiquem la mateixa distinció en LSC. És lògic pensar que es tracta de l'equivalent de les marques de mode o temps que estableixen els contrastos formals entre diferents classes de condicionals. A primer cop d'ull, hi ha parells d'exemples que sembla que apunten en la mateixa direcció, com a (7):

- _____ce
 (7) a. SI TOCAR DIA 23 ABRIL, JORDI SEGUR.
 'Si coincideix amb el 23 d'abril, segur que li diran Jordi.'
 _____ce + ua
 b. SI IX-3 DIA TOCAR NÈIXER 23 ABRIL, SEGUR IX-3 NOM JORDI.
 'Si hagués nascut el 23 d'abril, segur que li haurien dit Jordi.'

5. Els exemples originals estan glossats en anglès i han estat traduïts aquí al català.

El contrast entre els dos tipus de marcadors no manuals pot observar-se a la figura 1, on es comparen les expressions facials associades al signe SI a les oracions (7a) i (7b).

Fig. 1a. SI a (7a)

Fig. 1b. SI a (7b)

Malgrat que en aquest cas sí que podríem identificar una diferència entre els marcadors de la condicional real (7a) i la irreal de passat (7b), una mostra més àmplia de dades no permet generalitzar que la combinació d'ulls aclucats amb celles elevades caracteritza les pròtesis de les condicionals contrafactuals de l'LSC de manera sistemàtica. En molts casos, les oracions condicionals marcades només amb celles elevades són ambigües entre les diverses interpretacions possibles i són només la informació contextual o les especificacions lèxiques el que permet establir la lectura apropiada. Això no vol dir que en casos concrets, com a (7a), els marcadors no manuals no puguin contribuir a marcar la lectura rellevant. Aquesta possibilitat es confirma pel fet que alguns exemples presenten marques no manuals específiques en oracions condicionals reals de present, com l'exemple (8).

- _____ce
 _____ci
 (8) SI CÀMERA 2-DONAR-1, IX1 DEMÀ FILMAR PODER.
 'Si em donessis la càmera, jo podria filmar demà.'

En aquest exemple és l'articulació no manual del cap inclinat sobre tota l'oració la que marca la interpretació del període com a condicional irreal de present i l'elevació de les espatlles. Aquesta articulació s'ha d'interpretar com un marcador de modalitat, més concretament de possibilitat. De fet, és la mateixa que trobem associada lèxicament a l'adverbi POTSER, tal com es pot comprovar en la comparació de les figures 2 i 3.

Fig. 2. Cap inclinat a (8)

Fig. 3. Cap inclinat a POTSER

Sí bé no podem concloure que les marques no manuals distingeixen de manera categòrica els diferents tipus de condicionals, sí que sembla clar que la combinació d'alguns manuals

com cap inclinat o ulls aclucats pot contribuir a fer-ne explícita la interpretació. En aquest sentit, l'ISL i l'LSC es comporten de manera diferent, perquè en ISL les distincions són categòriques. D'altra banda, és un fet indiscutible que en totes dues llengües les celles elevades són les marques no manuals de la pròtasi. Aquesta propietat es reproduïx en altres llengües de signes, com ara l'americana (ASL).

La pregunta que es planteja en aquest punt és quina és la naturalesa d'aquest marcatge no manual de les pròtasis de les oracions condicionals. Per a Dachkovsky & Sandler (2009), per exemple, es tracta de marcadors prosòdics que duen associats significats pragmàtics molt generals. En concret, proposen que les celles elevades indiquen continuació i dependència, és a dir, que el constituent marcat és dependent i requereix continuació. D'altra banda, els ulls aclucats marquen que l'estatus informatiu del constituent marcat és baix i se'n avisa el receptor perquè recuperi aquesta informació. Aquestes interpretacions tan generals que proposen resulten suggeridores a primera vista, però la realitat és que sobregeneren, perquè prediuen la seva aparició en d'altres casos on existeix aquest significat i en canvi no apareixen les marques (v. Quer (en premsa)).

Des d'una òptica significativament diferent, l'elevació de celles (com altres marcadors no manuals que s'associen a l'extensió de tot un constituent sintàctic com una oració o un sintagma) han estat interpretats com a marques morfosintàctiques o bé semàntiques. En concret, per a l'ASL Neidle i altres (2000) defensen que es tracta de la realització manifesta de trets morfosintàctics que s'escampen per damunt del domini corresponent, determinat per la jerarquia sintàctica.⁶ Per a Wilbur (2011), en canvi, les celles elevades marquen els constituents que restringeixen operadors semàntics diàdics, és a dir, que s'estructuren entre un restrictor i un abast nuclear i les celles elevades marquen el restrictor d'aquest operador (per a un resum i una discussió de les propostes, vegeu Quer (en premsa)).

Tot i les discussions teòriques sobre la naturalesa última de marcadors no manuals com les celles elevades, en què no podem entrar aquí per limitacions d'espai, el que sembla indiscutible és que es tracta d'un cas clar d'interacció entre la sintaxi i la prosòdia. Tant si es tracta de trets morfosintàctics com semàntics, la seva realització és clarament prosòdica i ve determinada en primer lloc per l'estructura sintàctica: qualsevol adjunt a l'esquerra de l'oració principal apareix en principi marcat amb celles elevades, tant si és oracional com si no. Això ho demostra el fet que els tòpics i els adjunts oracionals de temps, causa, finalitat etc., a l'esquerra de l'oració matriu s'articulen amb celles elevades. Ara bé, en determinats casos la marca prosòdica de celles elevades pot ser interrompuda i substituïda per una altra, com ara per celles arrufades, si el no manual lèxic o gramatical d'un signe ho exigeix. Aquesta és una prova que la forma d'aquest marcatge es realitza en el component prosòdic, però ve determinada per l'estructura sintàctica de constituents.

Aquesta breu descripció i anàlisi de les oracions condicionals només ha ofert una primera caracterització d'aquestes estructures en LSC. Com en molts altres aspectes d'aquesta llengua, són moltes les preguntes que queden per respondre per tal d'obtenir-ne una imatge acurada. Confïem que la recerca en curs i la venidora hi aconseguirà donar resposta, tot fent avançar la normalització de la llengua en un dels seus fronts, el de la recerca lingüística sobre LSC, que ha d'anar de la mà de la seva normalització social i política.

6. Una anàlisi sintàctica alternativa de l'elevació de celles en ASL és la de Wilbur & Patsche (1999). Per a una revisió crítica, vegeu Quer (en premsa).

Referències bibliogràfiques

- DACHKOVSKY, Svetlana (2008): «Facial expression as intonation in Israeli Sign Language: The case of neutral and counterfactual conditionals», dins Josep QUER (ed.), *Signs of the time. Selected papers from TISLR 2004*, Hamburg, Signum, pp. 61–82.
- DACHKOVSKY, Svetlana; Wendy SANDLER (2009): «Visual intonation in the prosody of a sign language», *Language and Speech*, vol. 52, núm. 2/3, pp. 287–314.
- NEIDLE, Carol; Judy KEGL; Dawn MACLAUGHLIN; Benjamin BAHAN; Robert G. LEE (2000): *The syntax of American Sign Language: Functional categories and hierarchical structure*, Cambridge, MA, MIT Press.
- PFAU, Roland; Josep QUER (2010): «Nonmanuals: Their grammatical and prosodic roles», dins Diane BRENTARI (ed.), *Cambridge language surveys: Sign languages*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 381–402.
- PFAU, Roland; Markus STEINBACH; Bencie WOLL (eds.) (2012): *Sign Language. An International Handbook (Handbooks of Linguistics and Communication Science, HSK)*, Berlín, Mouton de Gruyter.
- QUER, Josep (2004): «Les llengües de signes com a llengües naturals», dins Lluís PAYRATÓ; Núria ALTURO; Marta PAYÀ (eds.), *Les fronteres del llenguatge. Lingüística i comunicació no verbal*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, pp. 189–206.
- QUER, Josep (en premsa): «Intonation and grammar in the visual-gestural modality: a case study on conditionals in Catalan Sign Language (LSC)», dins Meghan E. ARMSTRONG, Nicholas HENRIKSEN & Maria del Mar VANRELL (eds.), *Interdisciplinary approaches to intonational grammar in Ibero-Romance intonation*, Amsterdam/Filadèlfia, John Benjamins.
- QUER, Josep; Laura MAZZONI; Galini SAPOUNTZAKI (2010): «Sign Languages in Mediterranean Europe», dins Diane BRENTARI (ed.), *Cambridge Language Surveys: Sign Languages*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 95–112.
- WILBUR, Ronnie B. (2011): «Nonmanuals, semantic operators, domain marking, and the solution to two outstanding puzzles in ASL», *Sign Language & Linguistics*, vol. 14, núm. 1, pp. 148–178.
- WILBUR, Ronnie B.; Cynthia G. PATSCHKE (1999): «Syntactic correlates of brow raise in ASL», *Sign Language & Linguistics*, vol. 2, núm. 1, pp. 3–30.